

คุณค่าคติธรรมของพิธีการกวนข้าวทิพย์ในสังคมไทย

The Value of The Madhupayasa Rice Stirring in Thai Society

พระสุนทรกิจโกศล (เสวย จันทรัตน์)¹ และ พระมหาณัฐพงษ์ ฐิตปณโญ²
Phrasunthornkijkoson(Sawaoey chantharat)¹ and Phramaha Natthpong Titapanyo²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{1,2}
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand^{1,2}
E-mail: nattapong.n2022gmail.com²

Received: April 21, 2023

Revised: June 30, 2023

Accepted: June 30, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้ผู้เขียนได้ค้นคว้าเรื่องพิธีการกวนข้าวทิพย์ หรือมธุปายาส หลังจากทำการสืบค้นทำให้ทราบว่า ประเพณีการกวนข้าวทิพย์มีประวัติต้นกำเนิดตั้งแต่สมัยพุทธกาล เป็นพิธีการที่มีความศักดิ์สิทธิ์ต้องอาศัยสาวพรหมจารีอย่างน้อย 4 คนเป็นผู้เริ่มกวนจนเสร็จพิธีสงฆ์ นอกจากนี้วัตถุดิบที่ใช้มีมากกว่า 60 ชนิด แบ่งเป็น 5 ประเภทคือ ประเภทถั่ว ประเภทข้าว พืชเป็นหัว เมล็ดธัญพืช ประเภทน้ำตาล และประเภทผลไม้ ดังนั้นจึงต้องใช้ความสามัคคีของคนจำนวนมากในการจัดหาวัตถุดิบ และเป็นแรงกำลังในการกวนหลังเสร็จพิธีสงฆ์ ยังต้องมีการจัดเตรียมงานทางพิธีสงฆ์ สถานที่ ดังนั้นการกวนข้าวทิพย์จึงก่อให้เกิดคติธรรมและคุณค่ามากมายหลายด้าน และข้าวทิพย์ยังมีคุณประโยชน์ทางด้านสารอาหารที่ดีต่อร่างกาย สมกับเป็นอาหารมื้อแรกก่อนการตรัสรู้ หลังจากพระพุทธเจ้าได้ทำทุกรกิริยามายาวนานถึง 6 ปี ด้วยการอดอาหารเป็นเวลานาน ข้าวทิพย์จึงเป็นเสมือนอีก 1 ขุมกำลังที่ทำให้มหาบุรุษได้มีกำลังเอาชนะกิเลสทั้งปวง

คำสำคัญ: ข้าวทิพย์, มธุปายาส, สาวพรหมจารี, คติธรรม, คุณค่า

Abstract

In this article, the author has researched the ceremony of stirring the Khaothip or Madhupayasa. The tradition of stirring Khaothip. The Khaothip Stirring Ceremony or Madhupayasa has a history of origin since the time of the Buddha. It is a sacred ceremony that requires at least 4 virgins to start stirring until the monk's ceremony is completed. In addition, there are more than 60 types of raw materials used, divided into 5 categories: beans, rice, root crops, cereals, sugar, and fruit. Therefore, it requires the unity of many people to procure raw materials. And the strength to stir after the monastic ceremony, there must also be preparation for the ceremony

of the monks and the place, so the stirring of the spiritual rice creates morality and values in many aspects. And Khaothip also has nutritional benefits that are good for the body. As if it were the first meal before enlightenment after the Great Man had done every action for up to 6 years by fasting for a long time. Therefore, Khaothip is like another power that gives a great man the strength to overcome all defilements.

Keywords: Khaothip, Madhupayasa, Virgin Woman, Morality, Value

บทนำ

ข้าวทิพย์ เป็นชื่อของอาหารประเภทหนึ่งที่มีชื่อเรียกหลากหลายต่างกันไปตามความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นแต่ละคน เช่น ข้าวมธุปายาส ข้าวกระยาทิพย์ ข้าวยาคุ ข้าวยาโค มธุปายาสสาคุ เป็นต้น ข้าวทิพย์มีประวัติความเป็นมาที่มีความเกี่ยวข้องในทางพระพุทธศาสนา และอาจแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่นที่ ประเพณีกวนข้าวทิพย์มิใช่เพียงแต่เป็นประเพณีของหลวงเท่านั้น ในหมู่ชนผู้นับถือและศรัทธาในพระพุทธศาสนาก็ปฏิบัติสืบทอดประเพณีกวนข้าวทิพย์เช่นกัน แม้ประเทศไทยจะมีการจัดประเพณีนี้น้อยลงในปัจจุบันก็ตามที่ เหตุของการที่จัดประเพณีนี้น้อยลงเพราะว่าการจัดการและดำเนินการมีขั้นตอนที่ซับซ้อน ต้องการความพิถีพิถันและประณีต รวมถึงความร่วมมือร่วมใจของคนในพื้นที่จำนวนมาก หากขาดสิ่งใดไปย่อมทำให้ประเพณีไม่อาจสำเร็จจุล่งไปได้ด้วยดี ข้าวทิพย์นี้มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่เมื่อครั้งพุทธกาล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปุตฺโต) ได้กล่าวว่า พิธีกวนข้าวทิพย์ได้ยึดถือปฏิบัติเป็นประเพณีสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในหมู่ของชาวพุทธทั่วไป เพื่อระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหตุการณ์ที่นางสุชาดาได้กวนข้าวทิพย์ในวันขึ้น 14 ค่ำ แล้วนำไปถวายพระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้ 1 วัน โดยถือว่ามีผลานิสงส์มาก ด้วยเหตุนี้ชาวพุทธจึงพร้อมใจกันกวนข้าวทิพย์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เทิดทูนพระเกียรติคุณด้วยความกตัญญูตเวทีตามธรรมเนียมมธุปายาสนี้เชื่อกันว่า เมื่อทำครบถ้วนตามพิธีแล้ว จะเป็นสิริมงคลแก่ผู้ทำและผู้บริโภค สมควรที่จะเช่นสรวงเทพารักษ์ ผู้ที่ได้บริโภคข้าวทิพย์แล้วจะประสบโชคลาภต่าง ๆ นาๆ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บปฏิบัติ ประสพสิ่งที่เป็นมงคล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), 2554)

กำเนิดข้าวทิพย์ครั้งพุทธกาล

ก่อนที่พระมหาโพธิสัตว์จะตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงทรมานพระองค์ด้วยกระทำการกิริยาอยู่นานถึง 6 ปีจนเห็นว่าไม่สามารถบรรลุธรรมได้ ในที่สุดพระองค์ทรงหันมาเสวยพระกระยาหาร พระกระยาหารครั้งแรกที่พระองค์ได้ทรงเสวยคือ ข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดา ธิดาของกมฺมพี ชาวอูรุเวลเสนานิคม ผู้มั่งคั่งเยียบพร้อมสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ เธอได้ตั้งความปรารถนาต่อรุกขเทวดา ผู้สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไม้แห่งหนึ่งว่า หากตนได้บุตรเป็นชายแล้ว จะกระทำการบวงสรวงด้วยข้าวมธุปายาสอันโอชะ ครั้นนางสุชาดาได้ให้กำเนิดบุตรชายสมความปรารถนาแล้ว จึงได้จัดแจงกวนข้าวมธุปายาสด้วยตนเอง ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการที่ซับซ้อน ละเอียดย่อนและใช้เวลาในการจัดทำมาก ก่อนที่จะถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 นางสุชาดาก็ใช้ให้คนรับใช้

เอาฝูงแม่โคจำนวน 1,000 ตัวไปเลี้ยงในป่าชะเอมเครือ เพื่อให้แม่โคทั้งหมดได้บริโภคเครือชะเอม อันจะทำให้ น้ำนมมีรสหวานหอมแล้วแบ่งโคนม ออกเป็น 2 พวก พวกละ 500 ตัว เพื่อรีดเอาน้ำนมจากแม่โค 500 ตัวในกลุ่ม แรกมาให้แม่โคอีก 500 ตัวในกลุ่มหลังบริโภค ครั้นแล้วก็แบ่งแม่โคในกลุ่มหลังจำนวน 500 ตัว ออกเป็น 2 พวก พวกละ 250 ตัว แล้วรีดเอาน้ำนมแม่โค 250 ตัวจากกลุ่มแรกมาให้แม่โคอีก 250 ตัว ในกลุ่มหลังบริโภค กระทำ การแบ่งครึ่งกันเช่นนี้ลงมาทุกชั้น ๆ จนเหลือ 16 ตัว แล้วแบ่งออกเป็น 2 พวก พวกละ 8 ตัว นำน้ำนมของแม่โค 8 ตัวแรกมาให้อีก 8 ตัวสุดท้ายบริโภค ทำเช่นนี้เพื่อจะให้น้ำนมของแม่โค 8 ตัวที่เหลือมีรสหวานอันเลิศจนกระทั่ง เหลือแม่โคที่จัดไว้ใช้ 8 ตัวในคืนก่อนวันเพ็ญเดือน 6 หนึ่งวัน นางจึงนำภาชนะมารองเพื่อเตรียมจะรีดน้ำนมใส่ลง ขณะนั้นน้ำนมก็ไหลออกมาเองจนเต็มภาชนะเป็นมหัศจรรย์ นางสุชาดาเห็นดังนั้นก็รู้สึกดีใจ ขณะเมื่อกำลังปรุงอยู่ พระอินทร์ได้นำทิพย์อาหารอันโอชะ มาโปรยลงในกระทะทองที่เธอกำลังกวนข้าวมธุปายาสอยู่ เพื่อให้ข้าว มธุปายาสมีรสโอชะยิ่งขึ้น เมื่อเสร็จแล้วเธอก็เตรียมนำข้าวมธุปายาสไปถวายรุกขเทวดาตามความเชื่อของตน เมื่อนางสุชาดาถือถาดทองที่บรรจุข้าวมธุปายาสมาเต็ม ออกจากบ้านมุ่งไปสู่นิโครธฤกษ์สถาน พร้อมด้วยนาง บริวารเป็นอันมาก เมื่อนางมาถึง ณ ที่นั้นแล้วได้เห็น พระมหาบุรุษประทับอยู่มีบุคลิกลักษณะเป็นที่น่าเลื่อมใส ศรัทธา นางสำคัญว่าพระมหาบุรุษนี้เป็นรุกขเทวดาโดยแท้ จึงน้อมนำถาดข้าวมธุปายาสเข้าไปถวายแก่ พระมหาบุรุษ เพื่อเป็นการแก้บน และกล่าวว่า "ขอมโนรถของท่านจงสำเร็จเหมือนมโนรถของดิฉันที่สำเร็จแล้ว เถิด" จากนั้นนางก็หลีกไปเมื่อพระองค์ได้รับข้าวมธุปายาสแล้ว ได้ทำข้าวมธุปายาสหรือข้าวทิพย์นั้นเป็นก้อนได้ 49 ก้อน เสวยเสร็จแล้ว ทรงลอยถาดทองในแม่น้ำ ทรงอธิษฐานและได้ ทรงรับหย้าคา 8 กำ จากโสณทัฬหพรหมณ์ แล้วเสด็จขึ้นโพธิมณฑลประทับที่ใต้ต้นโพธิพฤกษ์ ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธเจ้า ในวันเพ็ญวิสาข ปุณณมี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 การถวายข้าวมธุปายาสครั้งนี้จึงเป็นครั้งแรกที่มีการจดบันทึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560)

ความสำคัญในอดีตของพระพุทธเจ้าปรากฏในคัมภีร์สัมภารวิปาก สัมปิณฑิตมทานิทาน ในอดีตก่อน การเข้าสู่พุทธภาวะ ได้มีกล่าวถึงพระชาติของพระองค์ที่เป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ การออกบวช การรับข้าว มธุปายาส การผจญมาร การตรัสรู้ ต่อมาคือการให้ความสำคัญแก่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเหตุการณ์สำคัญก่อน พระองค์จะตรัสรู้ คือการเสวยข้าวมธุปายาสของนางสุชาดา หรือข้าวทิพย์ของนางสุชาดานั้นเป็นการถวายทานที่ได้ บุญที่มีผลยอดเยี่ยมในฐานะเป็นอาหารก่อนการตรัสรู้และเป็นข้าวที่เลิศรสหาได้ยากยิ่งเพราะต้องการผ่านพิธีกรรม ที่มีความสลับซับซ้อน เป็นการกระทำที่มาจากจิตใจบริสุทธิ์

ประเพณีกวนข้าวทิพย์ในประเทศไทย

ประเพณีกวนข้าวทิพย์เป็นพระราชพิธีกระทำในเดือน 10 ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยาเป็น ราชธานี และได้รับการฟื้นฟูครั้งใหญ่ ในสมัยรัชกาลที่ 1 และมาละเว้นเลิกรา ไปในสมัยรัชกาล ที่ 2 และรัชกาลที่ 3 แล้วมาได้รับการฟื้นฟู อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาล ที่ 4 เป็นต้นมา (สมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสมมหาเถระ, 2500)

ในปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่จะจัดใน เดือน 12 บางแห่งจะจัดในเดือน 1 ซึ่งเป็นช่วง ที่ข้าวกล้าในท้องนา มีรวงข้าว และเครื่องกวนข้าวทิพย์ประกอบด้วย ถั่ว นมโค น้ำตาล น้ำผึ้ง น้ำอ้อย งา เนย น้ำกะทิ และนมที่คั้นจาก

รวงข้าว ประเพณีกวนข้าวทิพย์เป็นพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ ที่สืบทอดมาในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เพื่อถวายแด่พระภิกษุสงฆ์บูชา พระรัตนตรัยและอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย ข้าวทิพย์เป็นอาหารที่รวมโอชะรสต่าง ๆ ไว้ พร้อมบริโภครับประทานจะได้รับประโยชน์มีคุณค่าสารอาหารครบถ้วนตามหลักโภชนาการสมกับเป็นข้าวทิพย์ ยากที่จะทำขึ้นบริโภคได้ เมื่อผู้ใดได้บริโภคแล้วจะทำให้มีกำลังแข็งแรงมีคุณค่าอาหารคงอยู่ในตัวได้นาน เมื่อวิเคราะห์แล้ว จะเป็นข้อมูลสนับสนุนข้าวทิพย์ของนางสุชาดาที่นำไปถวายพระพุทธเจ้าในวันตรัสรู้ ชาวพุทธเชื่อกันว่า หากได้กวนข้าว มธูปายาสถวายพระสงฆ์แล้วจะได้บุญมาก แต่ในการกวนข้าวทิพย์นั้น คนที่กวนข้าวทิพย์ ต้องเป็นหญิงสาวพรหมจรรย์เท่านั้น การทำบุญอันบริสุทธิ์และยิ่งใหญ่สมควรที่หญิงที่มากวนนั้นควรจะหมดจดและบริสุทธิ์ทั้งทางกาย และในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึงขั้นตอนของการประกอบพิธีอย่างละเอียด มีความซับซ้อนและต้องใช้กำลังคนจำนวนมาก ในด้านของวัตถุดิบมีมากกว่า 60 ชนิด แบ่งเป็น 5 ประเภทคือ ประเภทธัญพืช ประเภทข้าว พืชเป็นหัว เมล็ดธัญพืช ประเภทน้ำตาล และประเภทผลไม้ การจัดประเพณีครั้งหนึ่งจึงต้องเตรียมการล่วงหน้าหลายสิบวันและต้องการการร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนทั้งนี้จากหนังสือ ตำราดุสิตกษัตริย์ กวนข้าวทิพย์-พิธีพิธีกรรมศาสตร์ของวัดอนงคาราม เขียนโดยแจ่มดี ประวัติ (2500) พบว่า ประเพณีกวนข้าวทิพย์ที่วัดอนงคารามแห่งนี้ได้ปฏิบัติตามรูปแบบของพิธีของหลวง ส่วนในการจัดประเพณีกวนข้าวทิพย์ของท้องถิ่นพบว่ามีกรลดทอนวัตถุดิบบางอย่างลง และบางขั้นตอนถูกปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับพื้นที่มากขึ้น (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), 2533)

รูปแบบพิธีกรรมการกวนข้าวมธูปายาส

การกวนข้าวทิพย์หรือข้าวมธูปายาสเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ จากการศึกษาเอกสาร เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ศิลาจารึกวัดพระเชตุพน ได้ความตรงกันว่า เป็นพิธีของพราหมณ์ เมื่อพิธีเป็นที่ยอมรับกันในหมู่พุทธศาสนิกชนว่าไม่ขัดกับพิธีทางพุทธศาสนาแล้ว จึงได้กวนข้าวทิพย์ถวายพระสงฆ์ผู้เป็นเนื้อนาบุญอันประเสริฐแทนพราหมณ์ พิธีของพราหมณ์จึงได้สืบทอดมาอยู่ในพุทธศาสนา ตามศิลาจารึกวัดพระเชตุพน นั้นกล่าวถึงการหุงข้าวอันศักดิ์สิทธิ์บูชาเทวาของชาวมอญกล่าวว่า เป็นข้าวทิพย์ ซึ่งพราหมณ์ได้หุงมาก่อน แต่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ กล่าวถึงการกวนข้าวทิพย์ไว้เลยมีแต่การหุงข้าวมธูปายาสเท่านั้นเมื่อตกมาเป็นพิธีของไทยแล้วก็มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เหมาะสมแก่กาลเทศะและรสนิยมของคนไทย ข้าวทิพย์นี้เห็นจะเนื่องมาจากข้าวมธูปายาสของพราหมณ์ แต่การหุงข้าวมธูปายาสนั้นไม่มีการกำหนดเวลาแน่นอน เช่น ตามพระพุทธประวัติ นางสุชาดาหุงไปถวายพระพุทธเจ้าในวันเพ็ญเดือนหก แม้ว่าในอรรถกถาบทก็กล่าวถึงข้าวมธูปายาสไว้หลายเรื่อง เช่น มีคารุณาสถู พ้อแผ้วของนางวิสาขา บริโภคข้าวมธูปายาสมีน้ำน้อย (เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงศ์, 2513) และในมังคลัตถปิณี กล่าวถึงเศรษฐีที่เหนียวหุงข้าวมธูปายาสบริโภคเอง (อรุณดิษฐ์ วิริยะบุรณะ, 2506) ก็ไม่ได้ระบุไว้ชัดเจนว่าหุงรับประทานเมื่อไร แต่ข้าวมธูปายาสของพราหมณ์ก็ไม่มีสิ่งของที่ใช้ในการกวนมากมายเหมือนข้าวทิพย์ของเราในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึงพิธีสารทว่า เป็นพระราชพิธีอย่างหนึ่ง ซึ่งกวนในเดือน 10 เหมือนกัน สรุปได้ว่าข้าวทิพย์ของเรานี้ ก็เป็นของไทยสำหรับคนไทยกินอร่อยเป็นแต่เพียงนำชื่อของเก่ามาใช้เท่านั้น

พิธีกวนข้าวทิพย์ เริ่มต้นด้วยพิธีพราหมณ์ ตั้งบายศรีวงสรวงเทพยดาเครื่องประกอบในการตั้งบายศรี มีไตรจีวร 1 ชุด และถาดใส่อาหารมีข้าว ไข่ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว และผลไม้พราหมณ์สดชมนุ่มเทศา แล้วเริ่มพิธีกวนข้าวทิพย์ โดยการนำเอาข้าวที่ยังเป็นน้ำนม (ข้าวที่เพิ่งออกรวงใหม่ ที่เมล็ดยังเป็นแป้ง นำมาเอาเปลือกออก) สิ่งของเครื่องปรุงข้าวทิพย์ คือ มงคล 9 สิ่งได้แก่ นม เนย ถั่ว งา น้ำอ้อย น้ำตาล น้ำผึ้ง และผลไม้ต่าง ๆ ใส่รวมกันลงไป แล้วกวนให้ข้าวสุกจนเหนียว ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ทายก ทายิกา จะช่วยกันปั้นข้าวทิพย์เป็นก้อน ๆ ถวายแด่พระภิกษุภายในวัดและจัดแบ่งไปถวายพระภิกษุตามวัดต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ที่เหลือแจกจ่ายให้แก่ประชาชนที่ไปร่วมทำบุญในวันนั้น เพื่อเป็นการให้ทาน (ส. ธรรมกถึก, 2511).

ประเพณีกวนข้าวทิพย์แม้จะเป็นพิธีการของพราหมณ์แต่ก็นำมาประยุกต์กับวิถีพุทธได้อย่างลงตัวสามารถเสริมศรัทธา การเสียสละ ความสามัคคีในชุมชนได้อย่างดี จึงเห็นควรที่คนรุ่นหลังจะช่วยกันหนุนเสริม ให้มรดกแห่งปัญญาธรรมนี้ควรอยู่สืบไป ซึ่งชาวบ้านช่วยกันตระเตรียมเครื่องปรุงข้าวมธุปายาสเสร็จแล้วเริ่มพิธีกรรมทางศาสนา ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสของชุมชนที่ยึดถือประเพณีตามแต่โบราณจะต้องมีพิธีกรรมทางศาสนา พราหมณ์และศาสนาพุทธ พร้อมทั้งสาวพรหมจารีหนุ่มสาวอย่างน้อย 4 คน เป็นผู้กวนเริ่มกวนข้าวจนเสร็จพิธีสงฆ์ก่อนผู้ใดเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยถือกันว่าการกวนข้าวมธุปายาสในพระราชพิธีนั้นต้องเป็นสาวพรหมจารีคือหญิงที่ไม่มีสามี หรืออีกความหมายหนึ่งคือหญิงที่ยังไม่มีประจำเดือนซึ่งถือว่าเป็นสาวพรหมจารีที่แท้จริง

จากหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนของรัชกาลที่ 5 ทรงนิพนธ์ไว้ว่า "คำที่เรียกผู้กวนข้าวทิพย์ว่าสาวพรหมจารีนี้เดิมจะเป็นพราหมณ์ดอกกระมัง ข้อที่ถือตามกันอยู่อีกว่านางพรหมจารี นั้นจะต้องเป็นคนที่ยังไม่มีระดู จึงจะเป็นพรหมจารีเท่านั้นเล่า ถ้าจะคิดไปตามทางที่ว่าพรหมจารีเป็นพราหมณ์แล้วก็จะเคยใช้นางพราหมณ์ที่ยังไม่มีสามี ถ้าหากว่าการกวนข้าวทิพย์เป็นการจำเป็นจะต้องใช้นางพราหมณ์ซึ่งยังไม่มีสามีเช่นว่ามาแล้ว พราหมณ์ในเมืองไทยเรานี้มีน้อยจะหาธิดาพราหมณ์ซึ่งยังไม่มีกำหนดอาวหาหะวิฆเนศวรได้ยาก จะมีเวลาขัดข้องในการที่จะทำพระราชพิธีขึ้น พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งจึงทรงตัดสินว่า เมื่อไม่มีธิดาพราหมณ์จะกวนข้าวทิพย์แล้ว เอาลูกเจ้านายที่นับว่าเป็นชาติดีสูงกว่าตระกูลพราหมณ์มากจะไม่ได้หรือ ท่านพราหมณ์ผู้จะทำพิธีนั้นค่อยข้างมีน้อยอยู่จะหาธิดาพราหมณ์ก็ไม่ได้ จึงได้ตกลงว่ายอมให้ใช้ตามกระแสพระราชดำริส การกวนข้าวทิพย์จึงได้ยกเป็นหน้าที่ของลูกเจ้านายแต่เลือกเอาลูกเจ้านายที่เป็นพรหมจารีคือไม่มีสามี เป็นพรหมจารีตามอย่างพระพุทธศาสนา ครั้นนานมาหม่อมเจ้าที่ทรงพระเยาว์มีน้อยหม่อมเจ้าที่ขึ้นบัญชีใหม่ขึ้นหลังยังไม่ทรงเจริญ ด้วยต้องหาในระหว่างเกศกัณฑ์แล้วแต่ยังไม่ทันเป็นสาวใหญ่ก็หายากขึ้นทุกปีจนต้องมีหม่อมราชวงศ์เจือปน นานเข้าก็เลื่อนลงไปจนหม่อมหลวงเมื่อขึ้นหลัง ๆ ลงมาถึงคนสามัญเข้าปลอมใช้บ้าง ที่เยาว์วัยให้ได้ขนาดก็นางพราหมณ์ซึ่งยังไม่มีสามีที่เคยกวนมาแต่ก่อนนั้นด้วย จึงได้เรียกว่าสาวพรหมจารี" และวิธีที่เลือกเด็กอายุน้อยที่กลายมาเป็นสิ่งที่สืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบัน

คตินิยม

ประเพณีกวนข้าวทิพย์เป็นประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง ฉะนั้น ในประเพณีจึงปรากฏหลักคตินิยมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบไปด้วย

1) คติธรรมเรื่องความศรัทธา หรือความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุและผล แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในการตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่า ตถาโพธิสัตถา รวมถึงความเชื่อว่าการทำบุญถวายข้าวทิพย์นั้นจะช่วยทำให้ประสบความสำเร็จเป็นสิริมงคลชีวิตทั้งใน ชาตินี้และชาติหน้า

2) คติธรรมเรื่องความสามัคคี หรือความร่วมมือของประชาชน ความสมัคสมานสามัคคีของหมู่คณะ

3) คติธรรมเรื่องการให้ทานหรือการเสียสละ เป็นคติธรรมที่เป็นพื้นฐานของงานบุญพิธีนี้ เริ่มจากการเสียสละสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีกวนข้าวทิพย์ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องปรุงต่าง ๆ รวมถึงการเสียสละกำลังกาย กำลังสติปัญญา และกำลังทรัพย์ในการร่วมเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญพิธี

4) คติธรรมเรื่องเบญจศีล-เบญจธรรม ถือเป็นคติธรรมที่ปรากฏเด่นชัดอีกคติธรรมหนึ่ง เนื่องจากในการประกอบพิธีจะต้องไม่มีการฆ่าสัตว์ ลักขโมย ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ และดื่มสุราเมรัย หรือต้องมีการรักษาศีล 5 อย่างเคร่งครัด เป็นประเพณีที่ส่งเสริมให้คนรักษาศีล 5 ได้ดีอีกประเพณีหนึ่ง

5) คติธรรมเรื่องความกตัญญู เป็นประเพณีที่แสดงถึงความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์คุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

6) คติธรรมเรื่องความอดทน เนื่องจากในขั้นตอนของการประกอบพิธี ที่ผู้ประกอบพิธีจะต้องใช้ความอดทนจากความร้อนและควันจากเตาไฟ ในขั้นตอนการกวนนั้นต้องอาศัยความอดทน ความพร้อมเพรียง และความชำนาญ เนื่องจากเมื่อผ่านไปช่วงระยะเวลาหนึ่งนั้น ข้าวในกระทะที่กวนนั้นจะมีความเหนียวเพิ่มขึ้นทำให้กวนยาก จำเป็นต้องใช้พละกำลังและความอดทนเป็นอย่างยิ่ง

7) คติธรรมเรื่องการอนุรักษ์ เนื่องจากประเพณีกวนข้าวทิพย์เป็นประเพณีที่มีการสืบทอดมาเป็นเวลานาน ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากชาวบ้านให้มีการจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เพราะเป็นประเพณีที่ช่วยสร้างความสามัคคีให้กับชุมชน ตลอดจนถึงเป็นประเพณีที่มีคุณค่าทั้งในด้านตนเอง ครอบครัว และสังคม การอนุรักษ์ ประเพณีจึงวิธีการที่จะช่วยทำให้ประเพณีคงอยู่ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาและสืบทอดต่อไป

ประเพณีกวนข้าวทิพย์นอกจากจะมีคติธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏและสามารถนำไปเป็น แนวทางในการปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีแล้วนั้น ยังเป็นประเพณีที่มีคุณค่าอีก 5 ด้าน ซึ่งประกอบ ไปด้วย

1) คุณค่าด้านครอบครัว คือ เป็นประเพณีที่ทำให้กลุ่มเครือญาติได้มีโอกาสพบปะกัน ใช้เวลาทำ กิจกรรมร่วมกัน รวมถึงเป็นโอกาสในการทำบุญภายในครอบครัวสำหรับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ในขณะเดียวกันเป็นโอกาสที่บุตรหลานจะได้ทำบุญให้กับสมาชิกในครอบครัว ญาติที่เสียชีวิตไปแล้วอีกด้วย นอกจากนี้สมาชิกในครอบครัวที่เป็นเด็กก็มีโอกาสได้เรียนรู้วิธีการปฏิบัติตัวในการเข้าร่วมประเพณี ผู้ใหญ่ก็ถือโอกาสอบรมสั่งสอน ทำให้ครอบครัวอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความปรารถนาดีต่อกันและยังเป็นการสร้างความสามัคคีภายในครอบครัวอีกวิธีการหนึ่ง

2) คุณค่าด้านสังคม คือ สร้างความร่วมมือที่สำคัญเป็นเหตุให้คนจากหลากหลาย ชุมชนได้มารวมตัวกันเป็นกลุ่มเดียวกันทำให้เกิด ความร่วมมือไปในด้านการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล กลุ่ม สังคม หน่วยงานราชการ เอกชน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

3) คุณค่าด้านขนบธรรมเนียมประเพณี คือ เป็นประเพณีที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ คติความเชื่อว่าเป็นการแสดงถึงความระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

4) คุณค่าด้านศาสนา เป็นประเพณีที่ช่วยสืบทอด พระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติโดยตรง เมื่อถึงช่วงฤดูจัดงานประชาชนสามารถเรียนรู้เรื่องราวทางพระพุทธศาสนาไปพร้อมกัน รวมถึงเป็นประเพณีที่ช่วยสร้างคุณธรรมจริยธรรม ให้แก่ประชาชนอีกทางหนึ่ง โดยเฉพาะหลักเบญจศีลเบญจธรรม การบำเพ็ญกุศลตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 หลักสุจริต 3 หลักกุศลกรรมบถ 10 หลักความกตัญญูทวนที่ต่อผู้มีพระคุณ หลักความสามัคคี และหลักสังคหวัตถุ 4

5) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ คือ เป็นการช่วยกระตุ้นระบบเศรษฐกิจภายในชุมชน เกิดการจับจ่ายใช้สอยเพื่อจัดหาอุปกรณ์ เครื่องปรุง และสิ่งของต่างๆ ในการกวนข้าวทิพย์ ในลักษณะของเศรษฐกิจหมุนเวียน คือ ประชาชนซื้อของมาร่วมบริจาคเป็นทานในการกวนข้าวทิพย์ โดยเครื่องปรุงในการกวนข้าวทิพย์ก็มาจาก ชุมชน ส่งผลทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าทางการเกษตรและเป็นการสร้างรายได้ให้กับกลุ่มพ่อค้าในชุมชน อีกด้วย

6) คุณค่าด้านการอนุรักษ์ คือ เป็น ประเพณีที่มีการสืบทอดมาเป็นเวลานาน ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากชาวบ้านให้มีการจัดขึ้นเป็นประจำทุก ๆ ปี เพื่อเป็นการสืบทอดอนุรักษ์ประเพณีให้คู่กับชุมชนต่อไป

บทสรุป

ประเพณีการกวนข้าวทิพย์หรือข้าวมธุปายาสซึ่งมีกำเนิดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และมีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง เป็นพิธีการที่มีความศักดิ์สิทธิ์ต้องอาศัยสาวบริสุทธิตั้งเป็นผู้เริ่มกวนจนเสร็จพิธีสงฆ์ อีกทั้งวัตถุดิบที่ใช้มีหลากหลายชนิดดังนั้นจึงต้องใช้ความสามัคคีของคนจำนวนมากในการจัดหาวัตถุดิบ และเป็นแรงกำลังในการกวนหลังเสร็จพิธีสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีการจัดเตรียมงานทางพิธีสงฆ์พร้อมทั้งสถานที่ ดังนั้นการกวนข้าวทิพย์จึงก่อให้เกิดคตินิยมและคุณค่ามากมายหลายด้าน และข้าวทิพย์ยังมีคุณประโยชน์ทางด้านสารอาหารที่ดีต่อร่างกาย สมกับเป็นอาหารมื้อแรกก่อนการตรัสรู้ หลังจากพระพุทธเจ้าได้ทำทุกรกิริยามายาวนานถึง 6 ปี ด้วยการอดอาหารเป็นเวลานาน ข้าวทิพย์จึงเป็นเสมือนอีก 1 ชุมกำลังที่ทำให้มหาบุรุษได้มีกำลังเอาชนะกิเลสทั้งปวง ทำให้ประเพณีอันดีงามและศักดิ์สิทธิ์นี้ ได้รับการสืบทอดประเพณีมาถึงจนปัจจุบันนี้ ก่อให้เกิดคตินิยมดังนี้คือ คตินิยมเรื่องความศรัทธา คตินิยมเรื่องความสามัคคี คตินิยมเรื่องทานหรือการเสียสละ คตินิยมเรื่องเบญจศีล - เบญจธรรม คตินิยมเรื่องความกตัญญู คตินิยมเรื่องความอดทน คตินิยมเรื่องการอนุรักษ์ นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดคุณค่าอีก 5 ด้าน คือคุณค่าด้านครอบครัว คุณค่าด้านสังคม คุณค่าด้านขนบธรรมเนียมประเพณี คุณค่าด้านศาสนา คุณค่าด้านเศรษฐกิจ และคุณค่าด้านการอนุรักษ์

เอกสารอ้างอิง

- เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงศ์. (2513). *พระประวัติและพระนิพนธ์ที่ร้อยกรอง*. ธนบุรี: รุ่งวัฒนา.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *ประวัติพระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9). (2533). *ทาง 7 สาย*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2554). *พิธีกรรมข้าวทิพย์ในเถรวาท*. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย.

- ส. ธรรมภักดี. (2511). *ประเพณีไทย ฉบับพระราชมหาราชครู*. กรุงเทพฯ: ลูก ส. ธรรมภักดี.
- สมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสมหาเถระ. (2500). *ตำราดุสิตเกษมว กวนข้าวทิพย์-พิธีพิธีกรรมศาสตร์*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส.
- อรุณดิษฐ์ วิริยะบุรณะ. (2506). *ประเพณีไทยฉบับพระมหาราชครู*. กรุงเทพฯ: ประจักษ์.

